

ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР ЕКОНОМІЧНОГО ЖИТТЯ

Актуальність. В умовах сучасних трансформаційних процесів, які відбуваються в Україні та світі, велику роль у становленні особистості ринкового типу відіграють економічні відносини, які постають як особливий спосіб самореалізації людини, виявляють необхідні орієнтири, завдяки яким людина забезпечує собі необхідні умови для існування й розвитку. Саме у праці, ринкових відносинах вона реалізує себе як цілісність, а тому сьогодні актуальною є проблема філософського осмислення економічної сфери суспільства.

Мета роботи - розглянути основні особливості економічної сфери життя суспільства та «зануритися» в історію зародження економіки як однієї із сфер філософського пізнання.

Об'єкт дослідження - економічне життя соціуму.

Предмет дослідження - вплив економічної діяльності на світогляд людини та аналіз власне економічного життя .

Кожна людина щоденно залучена у сферу економічного життя та економічних явищ, адже вона купує і продає, отримує доходи і сплачує податки, керує і підпорядковується управлінським рішенням, заощаджує і прагне матеріальних статків, виробляє і споживає. Економічна діяльність, яка є працею людства, не лише створює матеріальний достаток, задовольняє вітальні потреби, а й розвиває творчі сили, здібності, внутрішній світ людини, надає йому особливого спрямування.

Філософія економіки – це сфера філософського знання, яка розглядає сутність економічних процесів та проблем у власне людському вимірі, а також сутність економічного буття людини в багатовекторному полі соціуму й гуманістичному аспекті .

Філософський вимір економічного життя значно ширший від його змістового кола – як самодостатньої умови існування й життєдіяльності людини. У ньому економічна сфера постає як особливий засіб самореалізації людини в процесі зміни нею зовнішнього і власного світу, а економіка набуває статусу людиновимірної, універсальної єдиної матеріально-духовної сфери, в якій особистість реалізує себе як біосоціодуховна цілісність.

Термін «економіка» (від грец.: «ойкео»- дім, житло, заселений людиною простір, «номо» - закон, що випливає з божественного розуму) багато в чому є синонімом поняття «матеріальне виробництво». У первісному розумінні економіка – це ведення господарства (в тому числі домашнього) на основі зазначеного закону та з метою забезпечення гідного життя людини [1].

Перші спроби філософського осмислення господарства, економіки, хоча і були зроблені такими видатними мислителями як Платон, Аристотель, Гегель, не вирости до рівня спеціальних філософсько-економічних досліджень, порівнянних з працями з філософії права, політики, культури, історії, природи і т. д. І лише у другій половині ХІХ століття, з оформленням базису філософії науки в цілому, стала позначатися філософія економіки як відносно самостійна дисципліна, орієнтована на аналіз фундаментальних законів-тенденцій як теоретико-економічної, так і господарсько-практичної діяльності.

Серйозним об'єктивним фактором утвердження нового феномену науки стало придбання капіталістичною економікою (зазначеного періоду) більш суперечливого і системно вираженого, у порівнянні з її попереднім етапом, стану і такого ж роду його соціальних наслідків, на які звернули увагу, насамперед Маркс і Енгельс. Незважаючи на те, що Маркс, на думку В. Вільчека, помилився, розглядаючи не машину-двигун, а товар в якості символу капіталізму, а також визнання «пізнього» Енгельса про переоцінку ним і Марксом ступеня зрілості сучасного їм етапу капіталізму для звершення пролетарських революцій. Не можна заперечувати безсумнівне значення цілого ряду філософсько-економічних положень класиків марксизму для формування філософії економіки як науки.

Новою важливою віхою на шляху філософської інтерпретації економіки з'явилася робота С. Н. Булгакова «Філософія господарства», центральні ідеї якої були безпосередньо спрямовані на обґрунтування необхідності формування системного філософсько-економічного світогляду. Неможливо у зв'язку з цим не згадати про працю німецького соціолога і філософа М. Вебера «Протестантська етика і дух капіталізму», про роботах Н.Д. Кондратьєва, П. А. Сорокіна, Д. Белла, Дж. Гелбрейта, П. Самуельсона, Ф. Хайека та ін.,

автори, яких заклали основи філософсько-соціолого-економічного стилю мислення, економічної філософії. Її структура:

1. Питання філософсько-економічної гносеології: класифікація господарсько-економічних укладів і революцій; співвідношення приватизаційної та соціалізаційної тенденцій розвитку економіки і суспільства в цілому; зв'язку економіки з політикою, мораллю, правом; економічної свідомості з іншими формами суспільної свідомості; пізнання сутності економічних законів і т.д.

2. Проблеми філософсько-економічної онтології, головні з яких: взаємодія об'єкта і суб'єкта економічної діяльності; діалектика приватизаційної та соціалізаційної тенденцій реально-практичного функціонування економіки; динаміка внутрішнього духовного світу господарюючого суб'єкта; закони взаємозв'язку економіки з іншими сферами суспільства; формування і функціонування економічної культури; техніка-людина-суспільство.

Структурна характеристика економічної філософії показує, що остання є «проекцією» основного питання філософії на економічні процеси. У палітрі можливих відповідей на нього виділяються два, проаналізовані С. Н. Булгаковим [2] в названій вище праці: «економічний матеріалізм» і «антиекономічний ідеалізм». Перший відрізняється позицією, акцентує провідну роль матеріально-економічної сфери суспільства щодо духовних процесів. Цю позицію видатний російський мислитель образно називає «економіко-матеріалістичним неприємністю», подолати який, на його думку, непросто, але вкрай бажано.

Полемізуючи з даним варіантом вирішення основного «філософсько-економічного питання», С. М. Булгаков обґрунтовує альтернативний підхід. Згідно з ним, ідеальне, духовне, внутрішнє, яке проявляється суб'єктами господарської діяльності, «вище» матеріального, зовнішнього в ній. Розглядаючи господарювання як творчий процес, він аргументує свою позицію тим, що саме духовний початок формує системність, істинність, цілеспрямованість господарсько-економічного буття. З Булгаковим був солідарний інший вітчизняний патріарх духовності - В. А. Ільїн. Для нього господарське життя невідривне від культури в цілому, ядром якого він вважав духовність, опредметнювану в актах економічної і будь-якої іншої сфери діяльності людини. Схожі з даними філософсько-економічним стилем мислення погляди є і у фундаментальній роботі Н.Д. Кондратьєва, який підкреслив суттєву роль «системи ідей» в житті суспільства в цілому, в тому числі в розвитку суспільного виробництва. Багато в чому з цієї причини фізично знищений сталінським режимом видатний економіст розробив і залишив нам високоцінний спадок - ряд методологічно глибоких, важливих для філософського аналізу діалектично суперечливого розвитку економіки, становлення філософсько-економічно-історичного мислення її суб'єктів, концепцій.

До цього «духовно-ідеалістичного» напряму філософського осягнення суті економіки примикають погляди таких класиків західноєвропейської соціально-історичної думки як М. Вебер, Е. Дюркгейм, В. Зомбарт. Так, у поименованому раніше працю М. Вебера здійснено аналіз взаємозв'язку етико-психологічних і господарсько-економічних факторів, що проявилися в деяких західних суспільствах на зорі промислового перевороту. Не менш переконливо помітну роль морально-релігійних чинників у розвитку економіки показав Е. Дюркгейм. В.Зомбарт одним із основних завдань філософії бачив у виявленні «духу господарської епохи» - укладу господарського мислення, який, як він вважав, визначає не тільки тип економічної системи, але й весь соціальний базис на окремих етапах еволюції останньої.

Філософське осмислення економіки в її кращих зразках виводить на проблему сенсу господарської діяльності - як «повсякденно-оперативного, так і стратегічного», суті економічної свободи, що утворює фундаментальну підставу свободи людини в цілому. Дещо трансформоване Е. Фроммом питання, вкладене Шекспіром у уста принца данського, - «мати чи бути» - на перший погляд актуальне переважно для народів, які досягли відносно високого рівня економічного розвитку і розмірковують про підходах до обривів «пост економічного суспільства, в якому духовно-культурні цінності будуть «правити бал». Однак трагіко-драматичний досвід тоталітарних режимів ХХ століття переконливо показав, що якщо економічна свобода трактується як трудова повинність, спричинена переважно історичними політико-ідеологічними стимулами, у відповідності з якими намір «мати» набір елементарно (і кількісно, і якісно) необхідних товарів і послуг «перекривається» елітарним наказом «бути» безпрецедентно «новими», «духовно-культурними людьми, нероздуманими про характер простору економічної свободи, в якій вони перебувають у зоні чи не позбавленого «людського фактора», то справді гуманістичний вимір такого роду господарсько-економічної діяльності вельми непереконливо і помітно послаблює моральний потенціал не тільки духовної культури, але і політики в цілому. У той же час бліц-рішення поставлене провідними (з точки зору чиновницької ієрархії) російськими реформаторами 90-

х років ХХ століття перед громадянами країни завдання «мати», вкрай недостатньо пов'язане з питаннями духовно-морального забезпечення шляхів і методів її вирішення, вилилося у формування економіки, ряд атрибутних ознак, якої змушує її назвати, швидше, «ринкової», ніж справді (цивілізовано) ринкової. Я маю на увазі, що значна частина високо піднесли себе як творців ринку, в першу чергу представляють приватні і державні фінансові «піраміди», які явно не керувалася проголошеним на початку 80-років ХХ століття М. Тетчер тезою: «Ми повинні стати добродіями, перш ніж станемо багатими», реалізуючи насамперед і в основному, вузькокорисливі інтереси, не корелюється з національно-суспільними.

Постулати, засновані на філософському і, певною мірою, загальноекономічному аналізі господарської діяльності, орієнтують на висновок: світ економіки - значною мірою світ людини, реалізує своє першочергове право на працю не тільки (а в перспективі - і не стільки) в цілях задоволення базових потреб, але і в ім'я заснованої на матеріалізації зазначеного права розкритті, опрідметнювання його «сутнісних сил» (Маркс). Останні, проявляючись у формі, насамперед духовно-моральних інтенцій, мотивів, що спрямовують все, в тому числі матеріально-виробничі, галузі діяльності обумовлюють таке становлення людини як «міри всіх речей» (Протагор), яке буде знаменувати провідну роль духовно-морального, «ноосферної» складової його ціннісного підходу не тільки до явищ макросвіту, але, в першу чергу, до власних помислів і справ, включаючи, природно, і господарсько-економічні. Це буде цілком у дусі проголошеного гуманістами минулого закону-тенденції «піднесення потреб». Згідно з останнім первинно-базові такі, по мірі їх задоволення в загально планетарному масштабі, залишаються в арсеналі спонукальних мотивів людської діяльності, але в наростаючому «знятому», «перетвореному» духовно-моральними мотивами, вигляді.

З викладеного випливає, що недопущення або подолання споживацького ставлення людини як до «макроекономіки», так і до своєї індивідуальної господарсько-економічної діяльності, відмова від домінування в ній принципу «мати будь-яку ціну і в особливо великих розмірах» можливі лише за умови прямування на ділі підкреслене вище фундаментального побажанням мислителів-духівників: підпорядкувати матеріальне, біофізичне, закономірно притаманна організму людини, внутрішньо духовному, відрізняючий його від менш «високоорганізованих» живих організмів.

Економіка, яка зараз утверджується в суспільстві, яскраво демонструє свої перетворювальні можливості, радикально змінює все зовнішнє, а інколи і внутрішнє (духовне) життя людини, породжує технічну цивілізацію з її енергією, механізмами, інформацією, комунікаціями, озброєннями тощо. В результаті створюється штучний світ, який протистоїть природному світу та земній природі.

Адам Сміт, британський економіст, філософ, один із засновників економічної теорії, ще у 1776 році у своїй знаменитій книзі «Дослідження природи та причин багатства народів» показав, що саме власний інтерес кожної окремої людини, який ґрунтується на розділенні праці, веде до одержання максимально можливих благ для всього суспільства в цілому. Передумови для цього – конкуренція і вільні ринки. Конкуренція стимулює досягнення більш високих результатів праці, а значить, і підвищення життєвого рівня для всіх. Відкриті ринки дозволяють подолати недостачу товарів навіть там, де вони не виробляються. Будь – які, потреби будуть задоволені, якщо на них буде платоспроможний попит [3].

Головними мотивами економічної діяльності людей, за А. Смітом, є потреби та обмін продуктами для їх задоволення. В актах обміну виявляється принципово відмінна за своєю природою від потреб міра, що визначає рівноцінність і відмінність речей. Ця міра є об'єктивною, не залежить від настроїв, бажань людей: нею є час їхнього життя і час їхньої праці. Колообіг товарів, грошей, багатств відбувається завдяки вкладеній у товари праці [4].

Саме філософія економіки дає філософське розуміння змісту багатьох основних економічних категорій («економіка», «господарство», «виробництво», «праця», «гроші», «економічна людина», «свобода», «потреба» та ін.), які за своєю суттю і значенням виходять за сферу економіки. Пізнання їх змісту забезпечує формування загальних уявлень про природу господарської діяльності, окреслює її місце і роль у духовному бутті, моралі, життєвому світі людини, тобто сприяє осягненню людиновимірної сутності економіки.

Економічна сфера життя суспільства у контексті філософії розглядається як важливий чинник формування особистості. Людина тією чи іншою мірою проявляє своє ставлення до об'єктів економічного знання. Гроші – це важлива складова нашого життя, і завдяки ставленню до них можна оцінити світогляд особистості. Надмірна пристрасть до грошей, їх надлишок, негативно впливають на людину, адже вона дбає лише про матеріальне, а не про духовне. Нестача грошей програмує у людини негативне ставлення до світу, до самої себе. Гроші здатні заохотити до будь-яких зусиль проти людини, перетворити на предмет купівлі – продажу те, що ним не повинно бути в здоровому суспільстві. Це означає, що вони вносять у

суспільне буття як порядок, так і елементи хаосу. Але гроші є лише засобом реалізації вольових, розумових зусиль людини [5]. Варто пам'ятати, що до всіх матеріальних благ варто ставитись раціонально, із мудрістю. Мудрість – це саме та якість, яка допомагає у економічному житті суспільства. Лише мудрий керівник, підприємець зможе ефективно керувати своїми підлеглими, досягне таким чином матеріальних благ, не втративши своїх духовних якостей. Всі свої дії, економічні операції потрібно попередньо осмислювати, давати собі звіт про те, як це впливає на себе і на інших людей.

Економічна сфера суспільства виступає детермінантною всіх соціальних процесів в їх історичному розвитку, вона дає можливість прослідкувати все багатство цілісної життєдіяльності особистості, без постійного процесу виробництва суспільство взагалі та особистість зокрема не могли б розвиватися. Освіта в світі набуває досить високого статусу в рамках загальнодержавної політики, це пов'язано як і з нагромадженням інформації в різних сферах діяльності особистості, і, безпосередньо з зовнішніми змінами в суспільстві – новими культурними тенденціями, новими економічними орієнтирами. Економічна сфера життя суспільства і освіта дуже тісно пов'язані між собою, і цей зв'язок представляє поле для комплексного міждисциплінарного осмислення тих тенденцій, які відбуваються в сучасній Україні і торкаються трансформаційних процесів у всіх сферах життя. Держава разом з бізнесом і суспільством у цілому повинні чітко сформулювати її цілі та пріоритети для створення сприятливих умов підготовки фахівців, які будуть плідно працювати на благо країни, що сприятиме досягненню найважливішої мети – забезпеченню стійкого довгострокового підвищення добробуту населення.

Література

1. Великий енциклопедичний словник / за ред. А. Н. Азріліяна. М. : Ін-т нової економіки, 1999. – 469 с.
2. Булгаков, С. Н. Філософія господарства. Світ як господарство / С. Н. Булгаков. М. : Наука, 1990. Ч. I. – 187 с.
3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит [Електронний ресурс]. –Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/smit/smit_1.pdf
4. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія / Є.М.Причепій, А.М.Черній, Л.А.Чекаль. – К.: Академвидав, 2005. – 592 с.
5. Кортунув В. В. Философия денег, 2002. – 92 с.
6. Гончарук Тетяна, Джугла Надія, Мокряк Леонід, Шумка Михайлина. Філософія: Навчальний посібник. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – Кн. I. – 360 с.